

УДК 94(430) “1522–1599”

Сергій Анатолійович Каріков

Доктор історичних наук, доцент

Доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

karikov.nuczu@gmail.com

orcid.org/0000-0001-5121-4103.

САКСОНСЬКІ ЦЕРКОВНІ СТАТУТИ ДОБИ ЛЮТЕРАНСЬКОЇ КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

Розглянуто конфесійну політику саксонських територіальних правителів на матеріалі євангелічних статутів доби раннього Нового часу. Проаналізовано особливості саксонських статутів епохи Реформації. Визначено, що церковні статuti стали важливим засобом поширення лютеранської конфесіоналізації, забезпечивши можливість контролю населення і дотримання порядку в суспільстві.

Ключові слова: *Веттіни, лютеранська конфесіоналізація, Реформація, курфюршество Саксонське, євангелічний статут.*

Sergiy Karikov

(Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Ancient and Medieval History,
V. N. Karazin Kharkiv National University)

karikov.nuczu@gmail.com

SAXON CHURCH ORDINANCES OF THE LUTHERAN CONFESIONALIZATION AGE

The confessional policy of the Saxon territorial rulers on the material of the evangelical ordinances of the Early Modern Age is considered. The features of Saxon ordinances of the Reformation era are analyzed. It is determined that church ordinances have become an important means of spreading Lutheran confessionalization, ensuring the possibility of controlling the population and maintaining order in society.

Key words: *Wettins, Lutheran confessionalization, Reformation, the Electorate of Saxony, evangelical ordinance.*

Церковні статuti належать до найбільш важливих джерел з історії Німеччини епохи Реформації. Утверджуючи реформаційні ідеї на рівні функціонування євангелічних громад і забезпечуючи їх дотримання в повсякденному житті, названі документи постали ключовим засобом конфесійних перетворень у німецькому суспільстві.

Серед головних досліджень церковних статутів варто згадати праці Е. Зелінга [12], А. Шпренглер-Руппенталь [13; 14]. У вітчизняній історіографії окремі положення статутів у зв'язку з вивченням будівництва євангелічної церкви розглядав Ю. О. Голубкін [1; 2]. Автору цієї статті належать декілька розвідок із різних аспектів регламентації діяльності церковної організації [3; 4]. Проте зазначена проблема зберігає актуальність у зв'язку з масштабністю розповсюдження церковних статутів: вони створювалися в кожній німецькій території (місті, землі), де поширювався реформаційний рух. Яскравим прикладом є статuti, впроваджені в дію на території Саксонії – на батьківщині німецької Реформації. Так, у фундаментальному зібранні німецьких євангелічних церковних статутів, підготовленому Е. Зелінгом, вміщено 346 саксонських статутів, підготовлених протягом 1522–1599 рр. (ще 16 документів, надрукованих у згаданому виданні, не мають точного датування). Названі документи варто розглядати як комплекс джерел, що містить цінні відомості щодо змісту лютеранської конфесіоналізації. У межах нашої розвідки варто звернути увагу на ті статuti, які відобразили головні напрями конфесійних перетворень у Саксонії доби раннього Нового часу.

Уже в перші роки Реформації в курфюршестві Саксонському розпочалося створення документів, що регламентували створення територіальної церковної організації. Якщо в період масового реформаційного руху початку 20-х рр. XVI ст. ініціатором їх створення найчастіше поставала бюргерська громада («Новий порядок міста Віттенберга» 1522 р.), то після завершення Селянської війни першість у здійсненні перетворень церковної організації Саксонії

перейшла до курфюрста і магістратів. Розробка і прийняття органами територіальної влади статутів засвідчили легітимізацію реформаційного руху.

На нашу думку, зрушення в позиціях політичної верхівки німецького суспільства були зумовлені як масовими виступами нижчих та середніх верств населення проти католицької церкви, так і змінами у відносинах між імператорською владою й територіальними правителями. Із ухваленням постанови Першого Шпеерського рейхстагу 1526 р., що фактично визнала право німецьких князів діяти в релігійній сфері на власний розсуд, останні розгорнули активну діяльність у напрямі регламентації питань устрою новоствореної євангелічної церкви. Активність територіальних правителів постала ключовою характеристикою лютеранської конфесіоналізації. Ідейною основою розбудови євангелічної церкви стали підходи, запропоновані віттенберзькими реформаторами у розроблених ними статутах.

До перших євангелічних церковних статутів Саксонії Е. Зелінг відносить документи, написані особисто Мартіном Лютером. Серед них дослідник виокремлює праці «Про порядок богослужіння у громаді» (1523) [11], «Формулу меси» (1523) [10], «Порядок німецької меси» (1526) [9]. Основний зміст зазначених статутів складали проблеми відправлення богослужіння, що виявили себе вже протягом перших років Реформації.

Наміри Лютера надати віруючим чітку програму реформування існуючої церковної організації засвідчив твір «Про порядок богослужіння у громаді», написаний реформатором на прохання євангелічної громади Лейсніга і вперше виданий у 1523 р. Головним об'єктом критики Лютера стали забуття Слова Божого, від якого «лишилися тільки уламки у вигляді читання та співів»; виникнення «численних небилиць і побрехеньок» у життєписах святих, гімнах, проповідях; ставлення до літургії як до доброї справи, «за посередництва якої можна здобути Божу благодать і спасіння» [11, S. 2]. Названі явища, на думку Лютера, мали бути усунені з життя євангелічної громади через реформування богослужіння, ідейним центром якого мали стати читання і тлумачення біблійних текстів. Проповідь і молитву реформатор уважав обов'язковими

елементами літургії [11, S. 3]. Як наслідок, серед прибічників Реформації почали закладатися основи нової конфесійної ідентичності – попри те, що початковою метою самого Лютера було не створення нової церкви, а оновлення існуючої церковної організації. Твір «Про порядок богослужіння у громаді» сприяв розгортанню лютеранської конфесіоналізації, насамперед – у Саксонії.

Подальше становлення територіальної церковної організації Саксонії було пов'язано з підготовкою Лютером «Формули меси», яка скерувала конфесійне будівництво в напрямі утвердження євангелічного культу, що виявив принципові відмінності від католицького [9, S. 4–7]. Затвердження «Формули меси» і підготовка Філіпом Меланхтоном «Настанови візитаторів пасторам курфюршества Саксонського» у 1528 р. заклали фундамент подальшої розробки євангелічних статутів, які відповідали принципам політики територіальних правителів і міської влади [11, S. 71].

Євангелічні статути містили виклад основних догматів і культу лютеранського віровчення, регламентували практичну діяльність церков та шкіл Саксонії. Згідно з принципами статутів здійснювалося реформування церковної організації (призначення проповідників, шкільних учителів, регламентація їх обов'язків, матеріального забезпечення) і змісту богослужіння (відправа таїнств Хрещення та Причащення, виконання євангелічних духовних пісень громадою). А. Ю. Прокоп'єв визначає відносини між лютеранським духовенством і світською владою як партнерські – такі, що розвивались на засадах взаємодопомоги [5, с. 120]. Однак твердження дослідника про відображення подібного стану речей у церковних статутах другої половини XVI ст. потребує уточнення – зазначені ідеї виявили себе у змісті євангелічних статутів уже на рубежі 20–30-х рр. XVI ст. Водночас, на нашу думку, у розвитку євангелічної церкви партнерські відносини не означали рівності між партнерами: світська влада підпорядковувала собі церковні структури, перетворюючи їх на невід'ємний складник земельної держави раннього Нового часу. Євангелічні статути виявили важливу тенденцію лютеранської

конфесіоналізації – прагнення територіальних правителів за рахунок церковних прав розширити власні повноваження.

Провідну роль у регламентації питань устрою територіальної церковної організації відігравала місцева влада. Водночас зберігався тісний зв'язок євангелічних міст і територій Німеччини із провідним центром лютеранства: іноді авторами церковних статутів були саме запрошені з Віттенберга теологи. Вплив Саксонії на поширення лютеранської конфесіоналізації в німецьких територіях допомагають простежити листи віттенберзького пастора Йоганна Бугенхагена. У другій половині 20-х – на початку 30-х рр. XVI ст. Бугенхаген здійснив декілька виїздів до міст Північної Німеччини (Брауншвейг, Гамбург, Любек), у яких раніше було розпочато реформаційні перетворення, із метою укладання євангелічних церковних статутів. Успішне виконання зазначеного завдання забезпечило реформатору відомість за межами Віттенберга, зумовивши звернення до нього з боку євангелічних магістратів по допомогу у вирішенні організаційних питань церковного устрою. Так, рада Герліца у листі від 15 жовтня 1530 р. прохала Бугенхагена порадити їм гідного кандидата на посаду місцевого проповідника, який у зв'язку з одруженням залишив священнослужіння [13, S. 100]. У листі Бугенхагена до ради Ростока від 1 липня 1531 р. також йдеться про призначення проповідника, на посаду якого Бугенхаген рекомендував кандидатуру колишнього любецького проповідника Реймара, наголошуючи на збереженні останнім «чистоти віросповідання» відповідно до принципів євангелічного віровчення [13, S. 105]. У листі від 24 листопада 1531 р. мова йде про необхідність неухильного дотримання проповідниками принципів євангелічної доктрини [13, S. 109]. На нашу думку, звернення до саксонського реформатора з боку міських рад різних регіонів Німеччини засвідчують, що Віттенберг протягом тривалого часу залишався ідейним центром лютеранської конфесіоналізації в німецьких землях.

У 30–40-х рр. XVI ст. активна робота з написання євангелічних статутів розгорнулась і в герцогстві Саксонському. Після завершення візитації у вересні 1539 р. групою віттенберзьких теологів (Йонасом, Спалатіном, Круцигером,

Міконієм, Юстусом Меніусом і Йоганном Вебером) укладено церковний статут, призначений для проповідників герцогства Саксонського, що містив виклад основних положень євангелізму й регламентував здійснення богослужіння. Загалом догматична частина цього документа (так званий «Требник Генріха») відповідала змісту євангелічних статутів, прийнятих у німецьких територіях в попередні роки [14]. Виданий спочатку як тимчасовий, із 1540 р. церковний статут герцогства Саксонського визнаний офіційним церковним статутом у володіннях альбертинської лінії дому Веттінів. Його розділи увійшли до «Генеральних статей» 1557 р. і «Великого статуту курфюршества Саксонського» 1580 р., прийнятих за часів правління Августа I. Таким чином, зазначений документ відіграв важливу роль у подальшому розгортанні лютеранської конфесіоналізації в Саксонії. На ґрунті сформульованих у «Требнику Генріха» принципів було продовжено реформування територіальної церковної організації герцогства Саксонського, що засвідчило розгортання лютеранської конфесіоналізації відповідно до інтересів територіальних правителів щодо розбудови земельної держави.

Порівняння змісту зазначеного документа з попередніми євангелічними статутами свідчить про певні зміни у характері лютеранської конфесіоналізації в Німеччині у 40-х рр. XVI ст. Якщо наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. XVI ст. євангелічні статuti поєднували розгляд питань церковного культу з розгорнутим обґрунтуванням основних положень лютеранського віровчення, то тепер перший напрям став помітно переважати. Ми пояснюємо таку розбіжність зміною пріоритетів у діяльності реформаторів на новому етапі євангелічного руху. Наприкінці 20-х рр. XVI ст. Лютер та його соратники вважали головним завданням розроблення загальної ідейної основи для утвердження євангелічної церкви в різних землях Німеччини, яке відбувалося в умовах жорсткої протидії з боку католицизму. На початку 40-х рр. XVI ст., коли нова церква виявила свою життєздатність, головну увагу реформаторів привернули практичні питання її подальшої діяльності.

Отже, євангелічні статути стали важливим засобом формування земельної державності Саксонії, визначивши принципи контролю територіальної влади над місцевою церковною організацією. Якщо саксонські церковні статути 1520-х рр. обстоювали самостійність християнської громади у вирішенні важливих релігійних і соціальних питань, то більш пізні документи позначили перебування реформаторів на позиціях союзу з територіальною світською владою. Остання поставала гарантом загального порядку в суспільстві, що уможлиблював саме існування євангелічної церкви і сприяв її подальшому розвитку. Така ситуація засвідчила успішність конституювання лютеранства як самостійної конфесії і водночас сприяла встановленню чітких меж самостійності його лідерів [182].

У статутах було визначено структуру євангелічної церкви, регламентовано відносини священнослужителів з міським населенням та владою. Важливими соціальними питаннями, також відображеними в церковних статутах, були реформування шкіл і системи доброчинності, що зумовило включення до структури названих документів шкільних статутів та статутів про бідних. Крім того, євангелічними статутами було закріплено порядок ординації, здійснюваної суперінтендентами, тоді як громада могла тільки запропонувати кандидата на вакантне місце священника. Це засвідчило утвердження ієрархічних відносин у структурі новоствореної євангелічної церкви. Створену в Саксонії модель організації євангелічної церкви було перейнято іншими регіонами, виявивши успішне розгортання лютеранської конфесіоналізації в німецькому суспільстві раннього Нового часу.

Список використаних джерел

1. Голубкин, ЮА., 2001 'Мартин Лютер и реформирование мессы', *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна*, № 526: Історія, вип. 33, с. 52–60.
2. Голубкин, ЮА., 1994 'Филипп Меланхтон и его «Наставление визитаторов»', *Европейская педагогика от античности до Нового времени*, Москва: Изд. ИТП и МИО РАО, ч. 3, с. 56–57.

3. Каріков, СА., 2014 ‘До проблеми ідейного змісту саксонських церковних статутів раннього Нового часу’, *Міждисциплінарні гуманітарні студії*, серія: Історичні науки, вип. 1, с. 22–27 [Електронне видання]. URL: http://history.org.ua/JournALL/mgumstud/mgumstud_2014_1/3.pdf.
4. Каріков, СА., 2017 ‘Саксонський євангелічний статут 1580 р. як складник лютеранської конфесіоналізації’, *Virtus: Scientific Journal*, # 16, р. 160–163.
5. Прокопьев, АЮ., 2008 ‘Германия в эпоху религиозного раскола. 1555–1648’, Санкт-Петербург: *Изд-во С.-Петербур. ун-та*, 483 с.
6. Dreher, MN., 2004 ‘Obrigkeit und kircliche Ordnung beim späten Luther’, *Lutherjahrbuch*, 71. Jg., s. 73–101.
7. ‘Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel’, 1966, *O. Vogt [Hg.]*, Hildesheim: *Olms*, XXI, 727 s.
8. ‘Kirchenordnunge zum anfang, für die pfarherrn in herzog Heinrichs zu Sachsen u. g. h. fürstenthum. 1539’, 1902, *E. Sehling [Hg.]*, *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Leipzig: *Reisland*, Bd. 1, Hbd. 1, s. 264–281.
9. Luther, M., 1902, ‘Deudsche messe und ordnung gottis diensts. 1526’, *E. Sehling [Hg.]*, *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Leipzig: *Reisland*, Bd. 1, Hbd. 1, s. 10–16.
10. Luther, M., 1902, ‘Formula missae et communionis pro ecclesis Wittembergensi. 1523’, *E. Sehling [Hg.]*, *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Leipzig: *Reisland*, Bd. 1, Hbd. 1, s. 3–9.
11. Luther, M., 1902, ‘Von ordenung gottis diensts in der gemeine. 1523’, *E. Sehling [Hg.]*, *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Leipzig: *Reisland*, Bd. 1, Hbd. 1, s. 2–3.
12. Sehling, E., 1914, ‘Geschichte der protestantischen Kirchenverfassung’, Berlin; Leipzig: *Teubner*, 50 s.
13. Sprengler-Ruppenthal, A., 1971, ‘Bugenhagen und das protestantische Kirchenrecht’, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, Bd. 88, s. 196–233.

14. Sprengler-Ruppenthal, A., 1980, 'Zur reformatorischen Kirchenrecht', *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, Bd. 97, s. 393–420.

References

1. Golubkin, YuA., 2001 'Martyn Liuter i reformyrovanye messy (Martin Luther and reforming of mass)', *Visnyk KhNU im. V. N. Karazina, № 526: Istoriia*, vyp. 33, s. 52–60.
2. Golubkin, YuA., 1994 'Filipp Melankhton y eho «Nastavlenye vizitatorov» (Filipp Melanchthon and his "Instruction for visitators")', *Evropeiskaia pedahohyka ot antychnosty do Novoho vremeny*, Moskva: Yzd. YTP y MYO RAO, p. 3. s. 56–57.
3. Karikov, SA., 2014 'Do problemy ideinoho zmistu saksonskykh tserkovnykh statutiv rannoho Novoho chasu (Regarding the problem of the ideological content of Saxon church orders of Early Modern Age)', *Mizhdystsypynarni humanitarni studii*, seriia: Istorychni nauky, vyp. 1, s. 22–27 [Електронне видання]. URL: http://history.org.ua/JournALL/mgumstud/mgumstud_2014_1/3.pdf.
4. Karikov, SA., 2017 'Саксонський євангелічний статут 1580 р. як складник лютеранської конфесіоналізації (The Saxon evangelical order of 1580 as a component of Lutheran confessionalization)', *Virtus: Scientific Journal*, # 16, p. 160–163.
5. Prokop'ev, AYu., 2008 'Германия в эпоху религиозного раскола. 1555–1648 (Germany in the era of religious schism. 1555–1648)', Санкт-Петербург: *Yzd-vo S. Peterb. un-ta*, 483 s.
6. Dreher, MN., 2004 'Obrigkeit und kirchliche Ordnung beim späten Luther', *Lutherjahrbuch*, 71. Jg., s. 73–101.
7. 'Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel', 1966, O. Vogt [Hg.], Hildesheim: *Olms*, XXI, 727 s.
8. 'Kirchenordnungen zum anfang, für die pfarherrn in herzog Heinrichs zu Sachsen u. g. h. fürstenthum. 1539', 1902, E. Sehling [Hg.], *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Leipzig: *Reisland*, Bd. 1, Hbd. 1, s. 264–281.

9. Luther, M., 1902, 'Deutsche messe und ordnung gottis diensts. 1526', *E. Sehling [Hg.], Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Leipzig: *Reisland*, Bd. 1, Hbd. 1, s. 10–16.
10. Luther, M., 1902, 'Formula missae et communionis pro ecclesia Wittembergensi. 1523', *E. Sehling [Hg.], Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Leipzig: *Reisland*, Bd. 1, Hbd. 1, s. 3–9.
11. Luther, M., 1902, 'Von ordnung gottis diensts in der gemeine. 1523', *E. Sehling [Hg.], Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Leipzig: *Reisland*, Bd. 1, Hbd. 1, s. 2–3.
12. Sehling, E., 1914, 'Geschichte der protestantischen Kirchenverfassung', Berlin; Leipzig: *Teubner*, 50 s.
13. Sprengler-Ruppenthal, A., 1971, 'Bugenhagen und das protestantische Kirchenrecht', *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, Bd. 88, s. 196–233.
14. Sprengler-Ruppenthal, A., 1980, 'Zur reformatorischen Kirchenrecht', *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, Bd. 97, s. 393–420.